

ՌՌԻԲԵՆ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՍՈՒՄԵՑԻ. ՆՇԱՆԱՎՈՐ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆԸ
ԵՎ ՔԱԶԱՐԻ ԶԻՆՎՈՐԸ

Այսօր, երբ հայությունը, շարունակելով իր նոր գոյամարտը, պատրաստվում է մշակույթի քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակը, ամհրաժեշտություն է զգացվում հանրությանը ներկայացնելու սուրբ հավատի և հայրենիքի անկախության համար իր կյանքը՝ նվիրաբերած մեծերից մեկի քիչ հայտնի անունն ու գործը, որն իր զարմանալի անհատականությամբ հաջորդեց 18-րդ և մախորդեց 19-րդ դարերի մեր ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի հերոսներին: Այդ հայորդին արքեպիսկոպոս և գորազմդի հրամանատար Գրիգոր Մանուչարյան Հախումեցին է:

Նրա կենսագրությունն առաջին անգամ 1894 թվականին իր «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը և Կովկասի հայք 19-րդ դարում» աշխատության մեջ ներկայացրել է Ալեքսանդր Երիցյանը, սակայն նրան անհայտ են եղել երջանկահիշատակ Սրբազան Հոր ծննդյան և մահվան թվականները (նա ապրել է 73 տարի, մահացել 1846 թվականին): Անցած դարում Հախում (մախկին Ծամշադիցի շրջանի) գյուղը մեծ համբավի է արժանանում շնորհիվ այդտեղ ծնված ու բնակված Գրիգոր եպիսկոպոս Մանուչարյանի, որի անունով Հախումը մահ կոչվել է «Վարդապետի գյուղ»: Այս բարձրաստիճան հոգևորականը ուսաց տարեգրության մեջ հայտնի է դառնում 1803 թվականին, իշխան Յիցիանովի՝ Գանձակի վրա ձեռնարկած արշավանքի ժամանակ, երբ Ծամշադիցի և Ղազախի 500 հայ երիտասարդներից մի հեծելազունը էր կազմել, և ինքը դարձել գնդապետ՝ որպես ժողովրդի երազած ոգորումների զինվոր: «Վեղարը և հոգևորականի տարազը ծալելով տանը,- հայտնում է Ա. Երիցյանը,- նա հագել էր շինականի չոխայ, ծածկել ոչխար է մեծ փափախ, կապել թուրը և դաշոյնը և հրացանը ձեռքին, սպիտակ ճողցի վրայ նստած, առաջնորդում էր իր գունդին թե՛ Գանձակի, և թե՛ Երևանի վրայ արշաւած ժամանակ: Պարսից հեծելազորի հետ կռիւ սկսողը և ճակատահար լինողը միշտ այդ հոգևորականն էր լինում իր կտրիճներով: Սարսափելի էր դառնում այս հեզ և համեստ հոգևորականը պատերազմի դաշտում, թուրը հանած միջոցին»:

Հայտնի է, որ ներկայիս Տավուշի մարզում ուսաց տիրապետությունը հաստատվել է 1801 թվականին: Դրան ամբողջ 18-րդ դարում նախորդել էին Դահլեստանի լեռնականների և օսմանյան թուրքերի անվերջանալի ասպատակությունները, իսկ 1795-ի ամռանն ու աշնանը՝ պարսից Աղա Մահմեդ-խանի մարդակուլ արշավանքը, երբ աշխարհի երեսից վերացան Հայաստանի հյուսիս-արևելյան գավառների՝ ճախորդ տասնամյակներում փրկված բնակիչները: Ժամանակակից-

ների վկայությամբ, քչերին հաջողվեց փրկվել՝ ապաստանելով հայրենիքի անտառներում ու լեռների ծերպերին, մաս փախչելով Հյուսիսային Կովկաս: Հայերի այդ մոր դժվարությունից չհապաղեց իր օգուտը քաղել Գանձակի Զավադ խանը, որը հարևան Օսմանյանի գավառի գյուղերի բնակիչներին քչեց իր երկրամաս, ուր երկրագործների և հարկատուների պակաս էր զգացվում: Հավանաբար, տարագիրների մեջ եղել է մաս երիտասարդ քահանա (կամ սարկավագ) Գրիգոր Մանուչարյանը, որն իր հոտի հետ հայրենիք է վերադարձել ռուսաց տիրապետության հաստատումից հետո: Այսպես ասելու հիմք է տալիս 1802 թ. մայիսի 8-ին ռուսական կայսրության անցկացրած աշխարհագիրը, որի ցուցակում Օսմանյանի գավառակի շատ գյուղեր, մաս Հախումը, բացակայում են: Իսկ մինչ այդ ահարկու պատերազմներին հաջորդած ժամտախտի հետևանքով 1798 թվականին սկսվել էր արցախահայության տարերային գաղթը դեպի Արևելյան Վրաստանի հայկական գավառները: 1799-ին ռուսաց Պավել Առաջին ցարը հատուկ հրովարտական կարծես իրավաբանորեն վավերացրեց այդ գործընթացը, Ռուսաստան վերաբնակվել ցանկացող Ղարաբաղի մելիքներին և մրանց հպատակներին խազախ կամ Ղազախ (ամբողջ Աղստևի հովիտը մինչև Գուգարաց լեռների կատարներ ընկած անտառոտ տարածքն այդպես էր կոչվում 16-րդ դարի կեսերից Պարսկաստանի խորքից այստեղ վերաբնակեցված թաթարական ցեղի անունով) երկրամասում բնակվելու իրավունք շնորհեց: Սկսվեց մերկայիս Տավուշի մարզի հայաթափված գյուղերի շենացումը ղարաբաղցիներով: Եվ սա Մայր Հայաստանին Արցախի պատմական կարևոր ծառայություններից մեկը պիտի համարել, որովհետև մրա կենսահյուրով մորից հայացան թաթար-մոնղոլների ժամանակներից հայաթափված հյուսիս-արևելյան գավառները: Ահա այս անապահով ու խառնակ ժամանակներում, երբ ռազմական թատերաբեմ էր դարձել Արևելյան Վրաստանի՝ Գանձակի խանության հետ ունեցած սահմանը, երեսմամյա Գրիգոր Մանուչարյանը Ղազախում և Օսմանյանում մոր-մոր բնավորված հայկական գյուղերի երիտասարդ հայրենակիցների կյանքը թուրք ղաչաղներից, աղալարներից և պարսիկ ղզլբաշներից պաշտպանելու նպատակով կազմակերպում է 500 վրիժառուների մի հեծելազույգ, որն այն ժամանակ մեծ ուժ էր հանդիսանում մարտադաշտում:

Գրիգոր Հախումեցին հավանաբար կրթություն է ստացել Հաղբատի վանքում, որի առաջնորդին էին ենթարկվում Ղազախի և Օսմանյանի վիճակները: Ամհայտ է, թե երբ է ձեռնադրվել քահանա և եպիսկոպոս: Ազգային-ազատագրական պայքարում եղել է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի առաջնորդ, ապա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցու գաղափարակիցն ու կանխագծումներն իրականացնողներից մեկը: «Հայրենյաց փրկիչ» պատվանունը ստացած Աշտարակեցին իր քաջ և մվիրյալ հոգևոր եղբոր ծառայությունից օգտվեց մաս Եփրեմ Կաթողիկոսին փրկելու, թշնամական օղակի միջով Թիֆլիս հասցնելու անհմարին թվացող խնդիրն իրականացնելիս: Նշանակալի և բազում են Սրբազան Հոր քաջագործությունները մարտադաշտերում, երբ իր արդար սրով պատժում էր հայրենյաց բռնացողներին:

Ռուս-պարսկական առճակատման սկզբում Գրիգոր Հախումեցին իշխան Ցիցիանովից արժանանում է Սուրբ Գեորգիի զինվորական խաչի և տարեկան 300 ռուբլի

ների հետևից: Թուրքերի համար սարսափելի էր արքեպիսկոպոսը, և մրանք Հայր Գրիգորին «դելի քեշիշ» (գիժ տերտեր) էին կոչում, իսկ երախտապարտ հայերը, որոնց անձնուրաց պաշտպանում էր՝ մեծարում էին «տեր» և «աղա» բառերով:

Գրիգոր արքեպիսկոպոս Մանուչարյանի սրբալույս գերեզմանը գտնվում է իր սիրելի Նոր Վարազա վանքի հայացքի ներքո, ձորի աջ լանջին, հին Հախում գյուղի տարածքում, 12-րդ դարի խոնարհված եկեղեցու զավթում: Հավերժական հանգստի վկան ՌՂԷ (1648) թվականին կերտված ոչ մեծ խաչքարն է, որի հակառակ երեսին հետազայում փորագրվել է մեծ հայի հարթաքանդակը: Նա քանդակված է իրենից անբաժան ձիով, հրացանով ու բազմաճյուղ խաչով: Այժմ էլ հին Հախում (մերօրյա Վարազավան) գյուղում բնակվում են անվանի հոգևորականի և հայրենյաց քաջ պաշտպանի եղբայրների շատավիղները: Արհիմ մեր օրերում ելնում է մոռացումից: Տասնամյակներից հետո մորից բանուկ է դարձել դեպի մրա գերեզման ձգվող արահետը, իսկ անցած ամռանը մեծ Հախումեցու շիրիմին խոր զգացմունքով հոգեհանգստի պաշտոն կատարեց Գուգարաց թեմի Տավուշի մարզի տեսուչ Հայր Դերենիկ՝ վարդապետ Դավթյանը: Առաջարկ է եղել հայ մշակավոր հոգեվորականի և քաջահմուտ զինվորականի անունով կոչել Վարազավան գյուղի դպրոցը:

